

DE GROTE BRAND VAN ROME: DE HANDELINGEN VAN NERO

"The fire of Rome," ca. 1770-1790, door Hubert Robert, Musée André Malraux

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d9/Hubert_Robert_-_The_Fire_of_Rome_-_Google_Art_Project.jpg>

Larsson Leeuwenstein

Studentnummer: 0533319

Bachelorscriptie

Begeleider: drs. Coen Van Galen

Inleverdatum: 15-06-2016

Aantal woorden: 9006

Inhoudsopgave

Inleiding:.....	3
Hoofdstuk I: Welke problemen moesten overwonnen na de brand in Rome in 64 na Christus?.....	8
Paragraaf 1: Schuldvraag.....	8
Paragraaf 2: Noodhulp.....	12
Hoofdstuk II: Welke maatregelen heeft keizer Nero genomen na de brand in Rome in 64 n.Chr.?..	14
Paragraaf 1: Brandveiligheid.....	14
Paragraaf 2: Domus Aurea.....	17
Paragraaf 3: Rest van de stad.....	20
Hoofdstuk III: Hoe is keizer Nero omgegaan met de financiën van Rome?.....	22
Hoofdstuk IV: In hoeverre speelt de ontwikkeling van het betoog een rol in de bronnen?.....	26
Hoofdstuk V: Conclusie.....	29
Appendix 1:.....	31
Appendix 2:.....	32
Appendix 3:	33
Literatuur- en bronnenlijst (systematisch/alfabetisch):.....	34
I: "algemeen/historische context".....	34
II: "vraag/probleemstelling".....	34
III: "bronnen".....	37

Standbeeld van Nero uit 2010, gemaakt door kunstenaar Claudio Valenti, opgesteld te Anzio, Nero's geboortplaats. <<https://www.flickr.com/photos/hvc/5602212805/>>

Inleiding:

“Immers er liggen daar <nabij het Circus Maximus> geen particuliere huizen omringd met schutmuren, of in muren omsloten tempels tussen, of iets anders, dat de vlammen had kunnen stuiten. Met onstuimigheid verbreidde de brand zich eerst over de lage stadswijken, daarna richtte hij zich omhoog naar de hoger gelegen gedeelten, en sloeg vervolgens weer terug in de lagere woonwijken, ze verwoestend. En hij verijdelde bij voorbaat alle pogingen tot blussen door de snelheid, waarmede het kwaad om zich heen greep, waar nog bij kwam, dat de stad met haar nauwe, nu eens naar deze dan weer naar gene richting zich kronkelende straten, die daarbij nog een onregelmatige rooiliijn hadden, zoals het oude Rome nu eenmaal was, een gemakkelijke prooi opleverde. ... En vaak werden zij, terwijl ze even achterom keken, van terzijde of van voren door het vuur ingesloten; of indien zij ontkomen waren naar aangrenzende wijken werden ook deze door de brand aangetast; en ook die stadsgedeelten, die men ver van het gevaar verwijderd had gewaand, trof men in eenzelfde staat. ... Eerst op de zesde dag slaagde men erin het vuur te beteugelen aan de voet van de Esquilijnse heuvel, door over een onmetelijk terrein de gebouwen om te halen, ten einde het voortwoekerend geweld der vlammen te stuiten door een strook kale bodem en zagezegd blote hemel. En men was nog niet van de schrik bekomen, noch was ook de hoop bij het volk teruggekeerd, of de brand laaide opnieuw op, in een ruimer gebouwde stadswijk, waardoor ook het verlies aan mensenlevens geringer was Rome is namelijk verdeeld in veertien wijken; vier ervan bleven onaangetast, drie brandden tot op de grond af; en in de zeven overige waren nog maar enkele ruïnes van huizen over, bouwvallig en half verbrand.”¹

Als onderwerp voor mijn bachelorscriptie heb ik gekozen voor de grote brand in Rome, van 64 na Christus. Voor ik mijn vraagstelling deponeer, geef ik een korte biografische inleiding van keizer Nero, Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus. Onder de naam Lucius Domitius Ahenobarbus werd hij op 15 december 37 na Christus geboren te Antium, modern Anzio, ongeveer 50 kilometer ten zuiden van Rome.

Nero had geen gelukkige jeugd, zijn vader overleed toen hij drie jaar oud was en zijn moeder werd in verband gebracht met een samenzwering tegen keizer Caligula. Hiervoor werd zij in het jaar 39 verbannen naar het eiland Ponza, tot de dood van Caligula in 41. Nadat zijn moeder in 49 nogmaals hertrouwde, dit keer met haar oom Claudius, de toenmalige keizer, werd Lucius in 50 na Christus geadopteerd door de keizer.²

¹ Publius Cornelius Tacitus, *Kronieken; ab excessu divi Augusti annales*, vert. J.W. Meijer (Haarlem, 1970), boek 15.38-40.

² J. Carlsen, *The Rise and Fall of a Roman Noble Family: The Domitii Ahenobarbi 196 BC - AD 68* (Odense, 2006) 90-94.

Na het overlijden van Claudius in oktober 54 kwam Nero, als laatste van de Julisch-Claudische keizers, aan de macht. Hij verzekerde zijn macht door een jaar later de echte zoon van Claudius, Britannicus, te vermoorden.³ In 59 na Christus wordt Nero's moeder, Agrippina, vermoord. Een misdaad die Nero, volgens Tacitus, al sinds lange tijd beraamde.⁴ In 62 scheidt Nero van Octavia, zijn vrouw, die hij kort daarna laat ombrengen. Vervolgens trouwt Nero met Poppaea Sabina met wie hij in 63 na Christus dochter Claudia Augusta krijgt. Deze komt enkele dagen later te overlijden.⁵

De grote brand van Rome ontstaat in Rome, rond 18 juli van het jaar 64. Er worden christenen geëxecuteerd als vermoedelijke aanstichters van de brand.⁶ In het jaar 65 komt er voor het eerst een samenzwering tegen Nero aan het licht, die van Piso, welke opgerold werd. De aanstichters hiervan worden gedood, waaronder de dichter Lucanus en de voormalige raadsheer en filosoof van Nero, Seneca. Ook komt Nero's tweede vrouw om het leven.⁷ Nero trouwt vervolgens met Statilia Messalina in 66 en vertrekt datzelfde jaar ook naar Griekenland voor een grote rondreis.

In 67 na Christus wordt de basis gelegd voor de staatsgreep waarbij Nero als keizer omvergeworpen dient te worden. Deze komt, echter, vervroegd terug van zijn Griekenland reis, in 68, waarna de generaal Vindex in maart van 68 zijn opstand tegen Nero begint. Vindex wordt verslagen door Verginius Rufus in de slag om Vesontio, modern Besançon. Hierna wordt het Nero te heet onder de voeten en pleegt hij zelfmoord, even buiten Rome. Tenslotte wordt Nero tot vijand van de staat verklaard door de senaat, en Galba tot keizer uitgeroepen.⁸

De Grote Brand van 64 heb ik als case-studie gekozen omdat dit een van de weinige onderwerpen is, die vrij goed kan worden onderzocht op het daadwerkelijke handelen van Nero. Bij veel andere onderwerpen is die mogelijkheid niet aanwezig, vanwege het verwijderden van Nero uit de geschiedenis door de Senaat, de zogeheten *damnatio memoriae*. Dat dit specifiek bij deze case-studie wel mogelijk is, komt door de omvang van de brand en de nawerkingen ervan. Evenals de invloed die de brand heeft gehad op de Romeinse economie.

De relevantie van het onderwerp voor het heden is de rol die andere wetenschappen kunnen spelen in samenwerking met geschiedkundig onderzoek. Door het onderzoek niet puur te richten op de (geschiedkundige) bronnen, maar ook te kijken naar wetenschappen als numismatiek, hoop ik een realistischer beeld te kunnen schetsen van een Nero.

De vraagstelling die ik heb gekozen voor mijn onderwerp, is de volgende: “Hoe reageerde

³ Tacitus, *Annales*, 13, 15-17.

⁴ Tacitus, *Annales*, 14, 1-11.

⁵ D.C.A. Shotter, *Nero Caesar Augustus: Emperor of Rome* (Harlow, New York, 2008), 176.

⁶ Shotter, *Nero*, 176.

⁷ Tacitus, *Annales*, 15, 60-62, 70.

⁸ Shotter, *Nero*, 177; W. Eck, 'Nero', *Brill's New Pauly*,

<http://referenceworks.brillonline.com/ru.idm.oclc.org/entries/brill-s-new-pauly/nero-e820620?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.brill-s-new-pauly&s.q=nero> [geraadpleegd op 02-05-2016].

keizer Nero op de Grote Brand van 64 na Christus?" Het gaat mij daarmee vooral om de acties die hij ondernam tijdens en na de brand. De keuze voor de grote brand van Rome in 64 na Christus als case-studie, is qua bronnenmateriaal een redelijke. De ernst van de situatie en de rol van Nero is duidelijk, verschillende bronnen noemen Nero nota bene als stichter van de brand. Ook is het gezien de ernst van de situatie in Rome ná de brand, erg moeilijk geweest voor latere keizers of de senaat om de rol van Nero compleet uit te wissen. Met behulp van andere wetenschappen, zoals numismatiek en eventueel epigrafie hoop ik te kunnen achterhalen wat de rol van Nero is geweest in de aanpak van de heropbouw van Rome.

De bredere probleemstelling wordt hierdoor de rol van Nero in het dagelijks bestuur van het keizerrijk. Waren de besluiten van de keizer, inzake de herbouw van Rome 'krankzinnig'? Of, gezien in het licht van zijn voorgangers en opvolgers, redelijk te noemen?

Qua antieke bronnen zijn er slechts enkele die specifiek op Nero ingaan: Cassius Dio, Suetonius en Tacitus. Een bijkomend probleem is dat deze schrijvers Nero niet hebben meegemaakt, ze leefden na zijn regeerperiode. Uitzondering hierop is Tacitus, maar die was slechts 12 toen Nero zelfmoord pleegde. Hierbij is het dus maar de vraag of Tacitus, die geacht wordt uit een noorderlijke provincie te komen, veel heeft meegekregen vanuit de hoofdstad. En of de informatie die hem bereikte hem ook niet juist gevormd heeft in zijn mening over Nero. Daarnaast maakte zowel Tacitus als Cassius Dio onderdeel uit van de senatoriale klasse; Suetonius behoorde ook tot de elite, maar was slechts een ridder, of *eques*. Dit levert problemen op als er gekeken wordt naar de objectiviteit in de berichtgeving over Nero; alle schrijvers waren onderdeel van de elite, welke de keizer tot vijand van de staat uitriepen.⁹

Daarnaast is er het probleem van de *damnatio memoriae*; het verbannen van slechte keizers uit het publieke geheugen. Dit heeft vooral betrekking tot de visuele cultuur, maar het heeft zeker ook geleid tot het slechte beeld dat men van de keizer had; niet alleen voor latere onderzoekers, maar ook voor de schrijvers van de belangrijkste bronnen over Nero. Omdat er nu eenmaal weinig bronnen over zijn om een werk over Nero op te baseren, is creativiteit daarom van belang.

Tenslotte zijn er de christenen en de grote brand in Rome, 64 na Christus. Nero gaf de sektarische christenen de schuld en sindsdien is hij voor alles uitgemaakt, tot aan de anti-Christ toe. Door het belang dat de christelijke kerk heeft gespeeld, spreekt het voor zich dat de opvattingen over Nero hieronder zwaar te verduren heeft gehad.¹⁰ Als er tot een jaar of honderd geleden geschreven werd over de brand, gebeurde dit vrijwel uitsluitend in combinatie met een apologie voor de christenen. De hierop volgende generatie richtte zich meer op de vrijwaring van schuld van

⁹ Shotter, *Nero*, 2.

¹⁰ O. Hekster, 'Volmaakte monsters. De extreme beeldvorming rond Romeinse keizers', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 111 (1998), 337-351, alhier 342.

Nero, voor de brand.¹¹

Het werk van Miriam T. Griffin uit 1984 *'Nero: The End of a Dynasty'* kan gezien worden als een keerpunt in de historiografie rond Nero. Hierin werd voor het eerst systematisch bronnenonderzoek gedaan, waarna zij ontdekte, door ook te kijken naar reacties vanuit het plebs, niet alleen naar de elite. Deze rehabilitatie drong echter niet tot iedereen door.¹² Het werk *'Reflections of Nero: culture, history and representation'* uit 1994, heeft door middel van minutieus onderzoek, elke opmerking over Nero op ideologische achtergronden onderzocht. Het gaf echter niet alleen wantrouwen jegens de literaire bronnen, maar ook een beeld van Nero die succesvol was in "het aanboren van nieuwe bronnen van populariteit." De verschillende auteurs die meewerkten aan de bundel hebben tevens expertise uit verschillende disciplines samengebracht.¹³ Een deel van hun werk is dan ook te vergelijken met de werken van 'Linguistic Turners' als Koselleck en Reichhart.

In het werk van Edward Champlin, *'Nero'* uitgebracht in 2003 komt opnieuw een andere werkwijze aan het licht. Champlin kijkt niet naar de Nero die het keizerrijk bestuurde en naar andere dagelijkse kost voor de keizer, maar kiest er voor om de Nero die het keizerschap 'presenteerde' te onderzoeken. De keizer Nero wordt bij Champlin dan ook van maniakaal gedrocht tot een 'propagandistisch-manipulatief kunstenaar.' Opvallend is dat beide uitkomsten afkomstig zijn uit onderzoek naar dezelfde bronnen; de interpretatie maakt hier een wereld van verschil. Tevens is het duidelijk dat het voor Champlin dus wel mogelijk is geweest om revisionistisch te werk te gaan, ondanks dat hij géén nieuwe bronnen heeft.¹⁴

Ook het werk van David Shotter, *'Nero Caesar Augustus: Emperor of Rome'*, uit 2008 heeft de insteek om het alom bekende beeld van Nero tegen te spreken, dat wil niet zeggen dat de schrijver het hele beeld wil reviseren, maar flinke kanttekeningen worden er toch gezet. Er komt een beeld van Nero naar voren dat zowel complexer is en gevuld is met tegenstellingen.¹⁵ De rapportage over de grote brand, die de meeste weergave vind in de biografische werken over Nero, groeit met de tijd (en met de schrijvers) mee. Het is veel minder een vraag geworden of Nero de brand heeft aangestoken en veel meer een vraag van hoe erg de schade was en waar de brand toe leidde.¹⁶

Het is dus van belang om creatief om te gaan met de gegeven bronnen, zowel literair als

¹¹ Ch. Hülsen, 'The Burning of Rome under Nero', *American Journal of Archaeology* 13:1 (1909), 45–48, alhier 45–48.

¹² M. Griffin, *Nero : the end of a dynasty* (Londen, 1984); Hekster, 'Volmaakte monsters', 344.

¹³ J. Elsner, en J. Masters (red.), *Reflections of Nero: culture, history & representation* (Chapel Hill; London, 1994); Hekster, 'Volmaakte monsters', 344.

¹⁴ E. Champlin, *Nero* (Cambridge, Ma.; London, Eng., 2003); O. Hekster, 'Nero's zelfpresentatie en reputatie', *Ex Tempore. Verleden Tijdschrift* 26 (2007), 165-175, alhier 170.

¹⁵ A. A. Barrett, 'DAVID SHOTTER. Nero Caesar Augustus: Emperor of Rome. London: Pearson Education Limited. 2008. Pp. xiv, 257.', *The American Historical Review* 114:3 (2009), 812–813, alhier 812-813.

¹⁶ Shotter, *Nero*, 117-126.

visueel en niet alleen creatief in het selecteren van bronnen, maar vooral creatief in het bedenken van vragen en het interpreteren van de bronnen. Hierdoor is het mogelijk dat, op specifieke punten, elke historicus een 'eigen' Nero kan creëren uit dezelfde bronnen. Maar het moge duidelijk zijn dat het beeld van Nero sinds de jaren tachtig is genuanceerd, en zelfs gereviseerd. Dit is vooral van belang om te laten zien dat de nadruk van het onderzoek naar Nero ligt op de receptie en op beeldvorming, zowel voor als na zijn dood. Met mijn eigen onderzoek probeer ik zoveel mogelijk weg te blijven hiervan en me meer te richten op wat Nero daadwerkelijk gedaan heeft en niet wat men van hem vond of hoe men hem zag.

Met de gerichte onderzoeken naar Nero en de grote brand hoop ik dan ook het beeld over Nero te kunnen nuanceren en te kunnen laten zien dat zelfs Nero fatsoenlijke besluiten heeft gemaakt en kunnen uitvoeren.

De scriptie zelf zal een vierledige vraagstelling bevatten met de volgende deelvragen: Welke problemen moesten worden overwonnen na de brand in Rome in 64 n.Chr.?; Welke maatregelen heeft keizer Nero genomen na de brand in Rome in 64 n.Chr.?; Hoe is keizer Nero omgegaan met de financiën van Rome? En in hoeverre speelt de ontwikkeling van het betoog een rol in de bronnen? Elke deelvraag zal worden behandeld in een apart hoofdstuk, waaruit een conclusie naar voren komt en deze zullen in het laatste hoofdstuk de hoofdvraag beantwoorden.

Hoofdstuk I: Welke problemen moesten overwonnen na de brand in Rome in 64 na Christus?

Paragraaf 1: Schuldvraag

De eerste deelvraag waar naar gekeken gaat worden in dit hoofdstuk is de schuldvraag. De bronnen die hier besproken gaan worden zijn de *Naturalis Historia* van Plinius de Oudere, de *Annales* van Tacitus, *De Vita Caesarum* van Suetonius en de *Historia Romana* van Cassius Dio.

Als er in de hoofdstad van welk land of welke staat dan ook een brand zo uitbreken die ongeveer 70% van de stadsoppervlakte zou vernietigen, dan wordt er uiteraard gezocht naar de verantwoordelijke. Dit was in het antieke Rome niet anders:

"Maar ook de bevolking en de gebouwen van zijn vaderstad heeft hij niet gespaard. Toen iemand in zijn gezelschap opmerkte: 'Na mijn dood mag de aarde in vuur opgaan', reageerde hij <Nero> met: 'Zeg liever: "al bij mijn leven"' en hij handelde in overeenstemming daarmee. Want aangezien de lelijke oude gebouwen en de smalle bochtige straatjes van Rome hem, naar hij zei, een doorn in het oog waren, heeft hij de stad in brand gestoken en wel zo openlijk dat verschillende oud-consuls lakeien van hem, die zij met hennep en fakkels op hun terrein hadden aangetroffen, niet durfden aanpakken en dat enkele pakhuizen in de buurt van het Gouden Huis waarvan hij de grond bijzonder graag wilde hebben, met belegeringswerktuigen neergehaald zijn, omdat de muren van steen waren, en vervolgens in brand gestoken. Gedurende zes dagen en zeven nachten heeft die verwoestende brand gewoed, waar bij het volk gedwongen was in openbare gebouwen en graven een onderkomen te zoeken. Toen zijn, nog afgezien van een enorm aantal woonblokken, ook huizen van legeraanvoerders uit het grijze verleden in vlammen opgegaan, nog getooid met de door hen op de vijanden buitgemaakte wapenrustingen, en tempels van de goden die door de koningen en later tijdens de oorlogen tegen Carthago en de Galliërs op grond van geloften waren ingewijd, kortom alles wat aan bezienswaardigs en gedenkwaardigs uit Romes vroegste geschiedenis was blijven bestaan. Uitzierend over deze brand vanuit de toren Maecenas en zich verlustigend in wat hij noemde 'der vlammen pracht', zong hij in zijn bekende theaterkostuum de *Inname van Troje*. Om zich ook deze gelegenheid om zich te verrijken met roof en plundering niet te laten ontgaan, beloofde hij dat hij de lijken en het puin gratis zouden worden geruimd en gaf hij niemand toestemming in de buurt te komen van wat restte van zijn bezittingen."¹⁷

¹⁷ Gaius Suetonius Tranquillus, *Keizers van Rome*, vert. D. Den Hengst (Amsterdam, 2000), Nero 38.

Nero komt in de biografie van Suetonius naar voren als de indirecte aanstichter, ofwel de opdrachtgever voor de brand. Nero zou dit gedaan hebben, voornamelijk om de grond in de buurt van het latere Gouden Huis in handen te kunnen krijgen. Ook in de Historiën van de Griekse historicus Cassius Dio krijgt Nero eenzelfde rol toebedeeld. In boek 62 schrijft hij, in vrijwel identieke woorden als zijn voorganger Suetonius, over het ontstaan van de brand:

"Hierna had Nero de wens (of liever het was altijd een vooropgezet plan van hem geweest) om een einde te maken aan de gehele stad en de onafhankelijke staat, gedurende zijn leven. Priamus achtte hij wonderlijk vrolijk, omdat deze zijn land op het zelfde moment ten onder zag gaan als zijn autoriteit. Overeenkomstig stuurde hij mannen in verschillende richtingen, die, terwijl zij veinsden dronken of bezig te zijn met allerlei schelmenstreken, stiltes meerdere branden ontstoken in verschillende wijken. De bevolking, uiteraard, raakte verward, omdat zij noch een begin van de problemen konden vinden, noch een eind ..." [Vert. LL]¹⁸

Waar Suetonius een duidelijk motief noemt, namelijk de grond in de buurt van de *Domus Transitoria*¹⁹, die Nero in handen wil krijgen, is het motief voor de brandstichting bij Cassius Dio veel algemener van aard. Nero heeft volgens Cassius Dio al tijden lang het "vooropgezette plan" om aan de stad en de soevereiniteit van Rome een einde te maken.

In een andere bron wordt de Grote Brand ook kort genoemd, namelijk de *Naturalis Historia* van de Gaius Plinius Secundus, ook wel Plinius de Oudere genoemd. Plinius noemt Nero zelfs de directe stichter van de brand:

"Zoals ik al de opmerkelijke levensduur van bomen heb benoemd, wil ik er graag aan toevoegen, dat zij hebben bestaan tot aan de periode waarin keizer Nero de stad in brand zette, honderd en tachtig jaren na de tijd van Crassus; nog steeds groen en met alle frisheid van jeugd over hen, als die prins het niet geschikt achtte zelfs de dood van de bomen te bespoedigen." [Vert. LL]²⁰

Ook in Tacitus' *Annales* wordt keizer Nero aangesproken op het feit dat hij een brandstichter zou zijn, namelijk tijdens het verhoor van de tribuun Subrius Flavius:

¹⁸ Cassius Dio, *Historia Romana* vert. H.B. Foster (versie 31 januari 2004) <http://www.gutenberg.org/files/10890/10890-h/10890-h.htm#a62_16> [geraadpleegd op 04-05-2016].

¹⁹ H.-J. Beste en H. Von Hesberg, 'Buildings of an Emperor - How Nero Transformed Rome', in: E. Buckley en M.T. Dinter (red.), *A Companion to the Neronian Age* (Malden, Ma. [etc], 2013), 314-331, alhier 324.

²⁰ Gaius Plinius Secundus, *The Natural History*, vert. J. Bostock, H.T. Riley (versie 24-05-2009) <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D17%3Achapter%3D1>> [geraadpleegd op 04-05-2016].

"Ondervraagd door Nero, 'welke de beweegredenen waren geweest, die hem zijn eed hadden kunnen doen vergeten', antwoordde hij: 'ik haatte U, en toch had gij in heel uw leger geen trouwer soldaat, zolang gij het verdiende bemind te worden; ik ben U begonnen te haten sedert gij moordenaar van uw moeder en van uw echtgenote, sedert gij wagenmenner, toneelspeler en brandstichter geworden zijt.'"²¹

Opvallend aan de tekst van Tacitus is dat hij Nero een kilometer of 50 buiten Rome plaatst tijdens het ontstaan van de brand. Dit zegt natuurlijk niets over de betrokkenheid van Nero bij de brand, maar dit spreekt in ieder geval de opmerkingen van Plinius en de woorden van Subrius Flavius tegen:

"Op dat tijdstip was Nero te Antium en keerde niet eer naar Rome terug dan dat het vuur genaderd was tot aan zijn paleis..."²²

Dit citaat is natuurlijk een alibi, maar slechts voor het gegeven dat Nero de brand met eigen handen zou hebben gesticht. Dat Nero opdracht had gegeven voor de brand, blijft in Tacitus' *Annales* een hardnekkig gerucht, zo hardnekkig dat volgens Tacitus een hele bevolkingsgroep gestraft werd voor de brand:

"Doch door geen menselijke macht, doch door geen schenkingen van de keizer, noch door religieuze plechtigheden om de goden te verzoenen, kon het euvel gerucht, op grond waarvan algemeen geloofd werd, dat de brand op bevel was aangestoken, de kop worden ingedrukt. En zo liet Nero, om radicaal een einde te maken aan deze praatjes, schuldigen aanwijzen, die hij de meest geraffineerde folteringen deed ondergaan. Dit waren de mensen, die verfoeid werden om hun wandaden en die het volk 'christenen' noemde."²³

Het moet worden opgemerkt dat noch Suetonius, noch Cassius Dio iets schrijven over de afleidingsmanoeuvre met de christelijke zondebokken van keizer Nero. Suetonius noemt het terechtstellen van de christenen wel, maar niet in samenhang met de brand in 64. Hij noemt het bij de verschillende positieve punten aan het keizerschap, in het begin van zijn boek over Nero. De christenen worden hier beschreven als: "een slag mensen dat een nieuw en gevaarlijk bijgeloof aanhing."²⁴ En klaarblijkelijk zijn ze dat in de tijd van Suetonius ook nog.

²¹ Tacitus, *Annales*, 15.67.

²² Tacitus, *Annales*, 15.39.

²³ Tacitus, *Annales*, 15.44.

²⁴ Suetonius, *Keizers*, Nero 17.

Miriam Griffin noemt in haar werk, *The End of a Dynasty*, een goede, maar opnieuw slechts mogelijke hypothese voor het aanhouden van de geruchten over Nero's betrokkenheid. Het gerucht ontstond in de initiële paniek tijdens de brand, werd vervolgens in stand gehouden door diegene die hun huizen permanent verloren aan Nero's bouwprojecten en intensiverde toen duidelijk werd dat de benodigde uitbreiding van Rome, om ontzetting te geven aan de stad, er niet zou gaan komen.²⁵ Een andere vrijwaring van Nero komt van Michael Grant, die in zijn werk *Nero* stelt dat het bijzonder onhandig was om twee dagen na een volle maan, aangezien het vrijwel onmogelijk zou zijn voor de brandstichters om ongezien weg te komen.²⁶ Edward Champlin komt in zijn werk *Nero* met een weerlegging van het argument dat Nero de brand heeft gesticht om ruimte te creëren. Champlin stelt dat een ongecontroleerde vuurzee, die tevens de *Domus Transitoria* verwoestte, erg onpraktisch was, zeker wanneer Nero het door hem gewilde gebied rationeel had kunnen laten slopen.²⁷ De schuldvraag wordt bij Tacitus uiteindelijk beantwoord, niet zozeer dat hij onweerlegbaar bewijs aanlevert voor de schuld van de keizer, maar hij noemt de maatregelen tegen de christenen, waarmee Nero zijn eigen, mogelijke, betrokkenheid heeft geprobeerd weg te poetsen.²⁸

²⁵ Griffin, *Nero*, 133.

²⁶ M. Grant, *Nero* (Londen, Eng., 1970), 134.

²⁷ Champlin, *Nero*, 183.

²⁸ Tacitus, *Annales*, 15.44.

Paragraaf 2: Noodhulp

In deze tweede paragraaf komt de noodhulp en de aanzet tot wederopbouw aan bod. Er waren veel inwoners van Rome zonder huis komen te zitten, deze moesten worden geholpen. De noodhulp kwam uiteraard op gang vanuit de keizer, zoals het een goed, doortastend leider betaamd:

"Intussen liet Nero voor de opgejaagde en voortvluchtige bevolking het Marsveld en de bouwwerken van Agrippa, ja zelfs ook zijn eigen park als toevluchtsoord openstellen en liet noodbarakken bouwen om de berooide volksmenigte te kunnen huisvesten. Hij liet levensmiddelen aanvoeren uit Ostia en uit de naburige gemeenten en de prijs van het koren voor het volk werd afgeslagen tot op drie sestertiën de schepel."²⁹

Tacitus bespreekt hier de noodmaatregelen die Nero treft voor de ontheemde burgers van Rome. Ook refereert hij aan de poging die men deed het vuur te stoppen:

"Eerst op de zesde dag slaagde men erin het vuur te beteugelen aan de voet van de Esquilijnse heuvel, door over een onmetelijk terrein de gebouwen om te halen, ten einde het voortwoekerend geweld der vlammen te stuiten door een strook kale bodem en zagezegd blote hemel."³⁰

Suetonius laat in zijn werk vooral zien welk voordeel Nero uit de situatie haalt:

"Om zich ook deze gelegenheid niet te laten ontgaan, beloofde hij dat de lijken en het puin gratis zouden worden geruimd en gaf niemand toestemming in de buurt te komen van wat restte van zijn bezittingen. Door geldelijke bijdragen te accepteren, ja welhaast af te dwingen, heeft hij provincies en particulieren praktisch geruïneerd."³¹

Cassius Dio bespreekt vooral het geld dat Nero nodig heeft voor de wederopbouw en dan specifiek op welke wijze hij hieraan komt:

"Hij <Nero> begon met het ophalen van grote sommen, zowel van individuen als van volkeren, soms met dwang, met de vuurzee als excuus, en soms door middel van

²⁹ Tacitus, *Annales*, 15.39.

³⁰ Ibidem, 15.44.

³¹ Suetonius, *Keizers*, Nero 38.

'vrijwillige' bijdragen; en het volk van Rome zag het fonds voor de aanlevering van voedsel ingetrokken worden." [Vert. LL]³²

Uiteindelijk zit er voor de keizer niets anders op dan zijn verliezen te beperken en het beste te maken van een slechte situatie. Omdat het werk aan Nero's *Domus Transitoria* in 64 was begonnen, viel deze ook ten prooi aan de vuurzee.³³ Door de enorme vuurzee die in Rome had huisgehouden, was slechts een klein gedeelte van de stad intact:

“Rome is namelijk verdeeld in veertien wijken; vier ervan bleven onaangetast, drie brandden tot op de grond af; en in de zeven overige waren nog maar enkele ruïnes van huizen over, bouwvallig en half verbrand.”³⁴

Hierdoor was het voor keizer Nero een peulenschil om Rome in te richten naar zijn eigen wensen. Het zogeheten 'Gouden Huis' zal in hoofdstuk II besproken worden, evenals de directe maatregelen die zijn genomen om herhaling van de catastrofale brand te voorkomen.

Ten slotte valt het op dat Suetonius en Cassius Dio, en in mindere mate Tacitus, weinig te melden hebben over de noodhulp die keizer Nero heeft helpen op touw zetten. Beide antieke auteurs maken zich veel drukker om, en besteedden meer aandacht aan, de schuldvraag.³⁵ De problemen die door keizer Nero moesten worden overwonnen, waren dus vrij groot.

Afbeelding afkomstig van Numismatica Ars Classica³⁶

Aureus waarop de tempel van Vesta te zien is, welke mogelijk verloren is gegaan in de brand.³⁷

³² Cassius Dio, *Historia*, 62.18.

³³ Shotter, *Nero*, 117.

³⁴ Tacitus, *Annales*, 15.40.

³⁵ Tacitus, *Annales*, 15.38-44; Cassius Dio, *Historia*, 61:16-18; Suetonius, *Keizers*, 38.

³⁶ Roman Imperial Coinage I, 61, red. C.H.V. Sutherland (editie 1984) <<http://www.ancientcoins.ca/RIC/>> [geraadpleegd op 06-05-2016].

³⁷ Tacitus, *Annales*, 15.41.

Hoofdstuk II: Welke maatregelen heeft keizer Nero genomen na de brand in Rome in 64 n.Chr.?

Paragraaf 1: Brandveiligheid

In het nu volgende hoofdstuk wil ik de maatregelen behandelen, welke keizer Nero getroffen heeft na de brand. Deze eerste paragraaf behandelt de verschillende maatregelen op het gebied van brandveiligheid en brandpreventie. Zoals besproken brandde een flink gedeelte van Rome af, in acht neming van bronafwijkingen als vooringenomenheid en overdrijving bij de schrijver.³⁸ Wat de keizer besloten heeft om met de ruïne van de stad te doen kunnen we lezen bij de verschillende antieke auteurs. Tacitus laat zijn lezers weten dat er een plan achter de herstelwerkzaamheden zat:

“Overigens werd het terrein, dat na het bouwen van Nero's paleis van Rome overgebleven was, niet, zoals na de brand door de Galliërs gesticht, zonder bouwplan en kriskras door elkaar volgebouwd, maar volgens uitgemeten regelmaat van rooilijn en met brede straten tussen de bouwblokken. Ook werd de hoogte van de gebouwen gelimiteerd en er werd ruimte gelaten voor binnenplaatsen. ... En wat de gebouwen zelf betrof, verordende Nero, dat een voorgeschreven gedeelte ervan moest worden beveiligd zonder houten balken, maar met toepassing van Gabijnse of Albaanse steen omdat deze steensoort vuurvast is. Voorts trof hij voorzieningen, dat het water, dat tot dusverre door de willekeur van particulieren onderschept werd, ruimer zou vloeien en op meerdere, voor het publiek toegankelijke plaatsen, en liet daar toezicht op houden; en tenslotte beval hij, dat iedereen brandblusmiddelen in de voorhof bij de hand moest houden. Ook mocht men de huizen niet bouwen met mandelige muren, maar elk huis moest omgeven worden met eigen muren. Deze maatregelen, die om hun doelmatigheid gebillijkt werden, droegen bovendien bij tot verfraaiing van de herrijzende stad.”³⁹

Ook komt bij de Suetonius de brandveiligheid van Rome aan bod:

“Hij[Nero] ontwierp een nieuw grondplan voor de gebouwen in Rome en bepaalde dat de woningblokken en de particuliere woningen aan de voorkant moesten worden voorzien van galerijen met platte daken vanwaar af branden bestreden konden worden.”⁴⁰

³⁸ R.F. Newbold, ‘Some Social and Economic Consequences of the A.D. 64 Fire at Rome’, *Latomus* 33:4 (1974), 858-869, alhier 858.

³⁹ Tacitus, *Annales*, 15.43.

⁴⁰ Suetonius, *Keizers*, Nero 16.

Het bleef niet alleen bij de wens om te vernieuwen, maar er zijn ook daadwerkelijk huizenblokken, de zogenaamde *insulae*, gevonden welke voldeden aan de voorgeschreven maximum hoogte.⁴¹ Deze wens, en de uitvoering daarvan, werden natuurlijk ingegeven door het lijden van het gewone volk in Rome, het *plebs*. Een andere reden hiervoor zouden de raadgevingen van Seneca kunnen zijn:

“Gevorkte palen, opgesteld aan beide zijden van hun huizen. Met dichte takkenbossen en met bladerhopen onder een hoek geplaatst, fabriceerden zij afwatering voor zelfs de heftigste slagregens. In dergelijke onderkomens leefden zij, maar zij leefden in vrede. Een strodak beschermde ooit vrije mensen; onder marmer en goud verblijft slavernij”[Vert. LL]⁴²

Het is echter nog altijd onduidelijk in hoeverre deze nieuwe maatregelen ook daadwerkelijk doorgevoerd werden. Ondanks de nadruk op de nieuwe, brandwerende materialen als het Gabijnse of Albaanse steen en Romeinse beton, werd er nog steeds gebruik gemaakt van hout in het bouwproces.⁴³ Ook wordt het gebruik van het 'oude' tufsteen als pure noodzaak genoemd, omdat de nog nieuwbakken baksteen industrie volledig bezig werd gehouden door de bouw van de *Domus Aurea*.⁴⁴ Een ander belangrijk punt in het brandveilig maken van de nieuwe stad was de watertoevoer. Bij Tacitus lezen we eerder al dat:

“Voorts trof hij[Nero] voorzieningen, dat het water, dat tot dusverre door de willekeur van particulieren onderschept werd, ruimer zou vloeien en op meerdere, voor het publiek toegankelijke plaatsen, en liet daar toezicht op houden; en tenslotte beval hij, dat iedereen brandblusmiddelen in de voorhof bij de hand moest houden.”⁴⁵

Het plaatsen van een wacht bij locaties waar het publiek water kon verkrijgen, zegt iets over het belang dat hieraan gehecht werd. Ook werd een wacht ingesteld om 'wildwesttaferelen' bij de verspreiding van het water tegen te gaan, zoals bijvoorbeeld het illegaal aftappen van aquaducten.⁴⁶ Daarnaast was het ook de bedoeling dat iedereen in de stad brandblusmiddelen in zijn woning bij de

⁴¹ Beste, 'Buildings of an Emperor', 315.

⁴² Lucius Annaeus Seneca, 'Ad Lucilium epistulae morales', vert. R.M. Gummere, (Editie 1925), <https://en.wikisource.org/wiki/Moral_letters_to_Lucilius/Letter_90>, [geraadpleegd op 11-05-2016], 90.10; R. Van den Bergh, 'Poor tenants in Rome : losers all the way? (part 2)', *Journal of South African Law / Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg* 1:4 (2004), 623-643, alhier 634.

⁴³ Beste, 'Buildings of an Emperor', 315; E.J. Phillips, 'Nero's New City', *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 106:1 (1978), 300-307, alhier 300-307.

⁴⁴ E.M. Moormann, 'Some Observations on Nero and the City of Rome', in: L. De Blois (red.), *The representation and perception of Roman imperial power : proceedings of the third workshop of the international network Impact of empire (Roman Empire, c. 200 B.C.-A.D. 476), Netherlands Institute in Rome, March 20-23, 2002* (Amsterdam, 2003), 376-388, alhier 377.

⁴⁵ Tacitus, *Annales*, 15.43.

⁴⁶ Phillips, 'Nero's New City', 303.

hand moest hebben. Het is natuurlijk maar zeer de vraag in hoeverre dit ook daadwerkelijk uitgevoerd werd. Er valt echter iets voor de reikwijdte van de wet te zeggen, aangezien deze terug te vinden is in de Digesten van Justinianus, uit een periode ongeveer 450 jaar later.⁴⁷

⁴⁷ Phillips, 'Nero's New City', 304; *Institutiones Iustiniani* 1.15.3.4.

Paragraaf 2: Domus Aurea

Een tweede maatregel die keizer Nero trof na de brand, was de bouw van het *Domus Aurea*, ook wel het gouden huis. In 60 was Nero met de bouw van het zogenaamde *Domus Transitoria* begonnen. Dit paleis strekte zich, volgens Tacitus, uit van de Palatijn tot de Esquilijn.⁴⁸ Suetonius heeft een bijzonder fraaie beschrijving nagelaten, nadat hij ook vermeldde dat het paleis, de Passage genaamd, zich uitstreckte van de Palatijn tot de Esquilijn:

“Ik[Suetonius] wil ermee volstaan over de oppervlakte en de inrichting ervan het volgende te vertellen. De voorhal was zo groot dat daarin een kolossaal beeld van hemzelf kon staan van 40 meter hoog. Het paleis was zo immens dat een driedubbele galerij bevatte van een mijl lengte, verder een vijver die wel een zee leek, omgeven door gebouwen die voor steden konden doorgaan. Er waren ook landelijke gedeelten met een afwisseling van akkers, wijngaarden, weilanden en bossen met allerlei tamme en wilde dieren. In de overige gedeelten was alles met bladgoud bedekt en versierd met edelstenen en parelmoer. De eetzaal hadden zolderingen met ivooren vakken die draaibaar waren, zodat er bloemen doorheen gestrooid konden worden, en van gaten voorzien, zodat van bovenaf reukwerk kon worden gesprengd. De belangrijkste eetzaal was rond en draaide onafgebroken dag en nacht in het rond net als het hemelgewelf. In zijn baden stroomde water uit zee of uit de Albula.”⁴⁹

Over de omvang van het *Domus Aurea* schrijft Plinius:

“Twee maal hebben we de hele stad omgeven gezien met paleis, die van Gaius[Caligula] en Nero; die van de laatste was bekleed met goud, zodat er niets ontbrak aan de grandeur ervan.”[Vert. LL]⁵⁰

Een probleem hierbij is dat er slechts enkele archeologische sporen zijn overgebleven, na de verwoesting van de *Domus Transitoria*. Het gebouw zelf, de omvang en de precieze locatie zijn niet of nauwelijks bekend. Hoewel enkele resten wel laten zien dat de decoratie van hetzelfde artistieke niveau zijn als de latere *Domus Aurea*.⁵¹ Bijvoorbeeld het nymphaeum onder het Flavische paleis.⁵² De *Domus Aurea*, of het Gouden Huis, is de spirituele opvolger van het *Domus Transitoria*, dat verwoest werd door de brand in 64. Hoewel men voor details nog altijd in het duister tast, kan de afmeting van het Gouden Huis vrij zeker gereconstrueerd worden. Vanaf het noordelijke deel van de

⁴⁸ Tacitus, *Annales*, 15.39, 15.42.

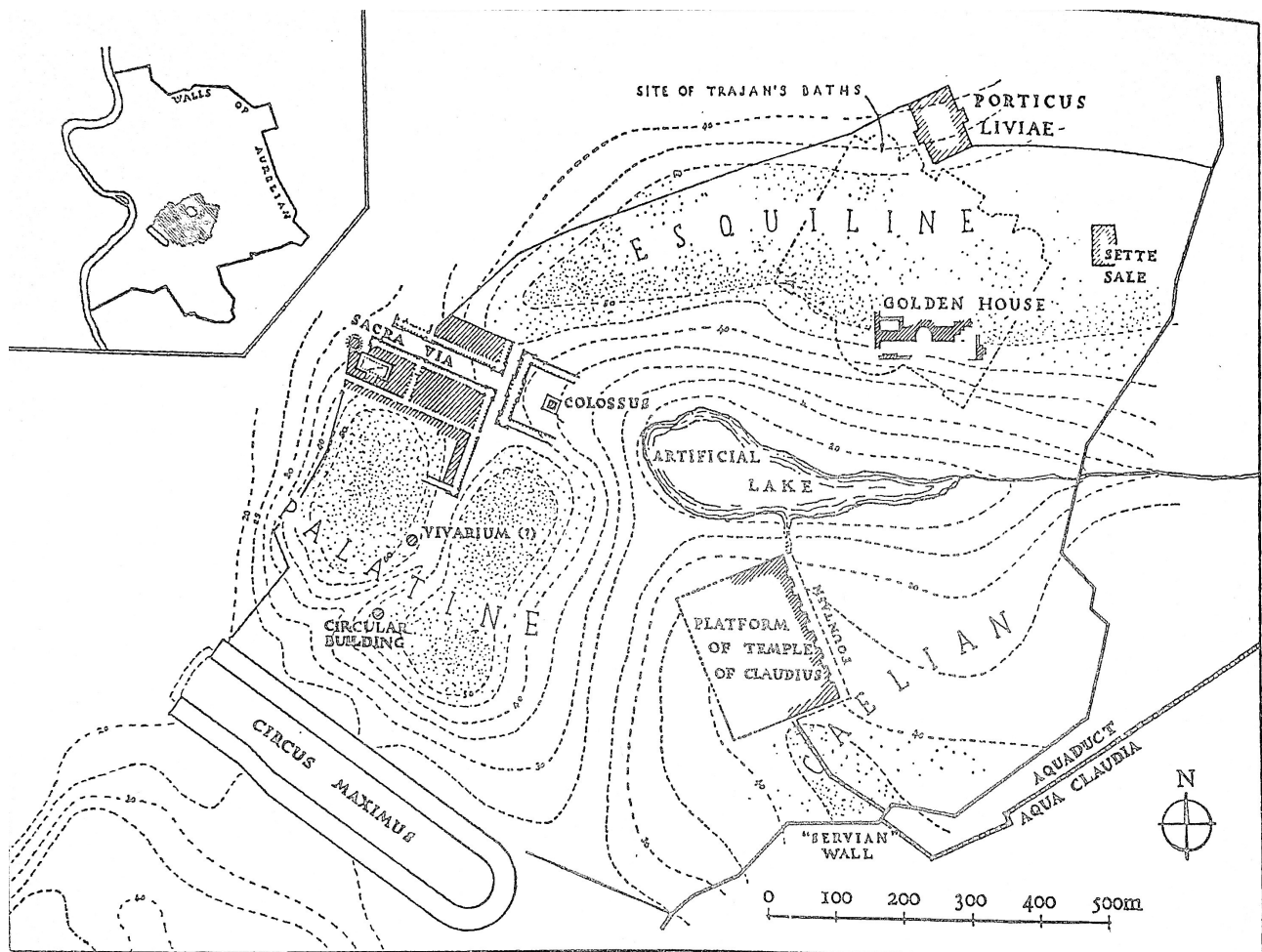
⁴⁹ Suetonius, *Keizers*, Nero 31.

⁵⁰ Plinius, *Natural History*, 36.111.

⁵¹ Beste, ‘Buildings of an Emperor’, 322.

⁵² J.B. Ward-Perkins, *Roman imperial architecture* (New Haven, 1994), 59.

Palatijn, de *Velia*, strekte het zich uit naar de noordzijde van de Oppiaanse heuvel, langs de stedelijke grens bij de Serviaanse muur in het oosten en naar het gebied rond de Caeliaanse heuvel in het zuiden, inclusief de tempel van Claudius.⁵³

Nero's *Domus Aurea*, AD 64-8. Plan of the probable extent of the park.

Topografische kaart van Rome, met de locatie van het Gouden Huis, 64-68 n.Chr.⁵⁴

In het moderne wetenschappelijke debat vraagt men zich dan ook af of het complex van Nero gezien moet worden als een uitzonderlijk rijke Romeinse villa, voorzien van alle luxe, of als een imitatie van Hellenistische en Oriëntaalse paleizen en bijbehorende decoratieve tuinen.⁵⁵ Om deze grote villa, dan wel paleis, neer te kunnen zetten had de keizer grondoppervlakte nodig. En vond dit ook, in het centrum van de stad, volgens zijn tijdgenoten nog het schandaligste, in tegenstelling tot de weelde van het complex.⁵⁶ Zoals we gelezen hebben was Nero al begonnen met

⁵³ Beste, 'Buildings of an Emperor', 324.

⁵⁴ J. Elsner, 'Constructing decadence: the representation of Nero as imperial builder', in: J. Elsner en J. Masters (red.), *Reflections of Nero: culture, history & representation* (Chapel Hill; London, 1994), 112-127, alhier 118.

⁵⁵ Beste, 'Buildings of an Emperor', 326.

⁵⁶ Ward-Perkins, *Roman imperial architecture*, 59.

de bouw van de *Domus Transitoria*. Naar alle waarschijnlijkheid is het idee hiervoor ontstaan door het huis naast de Via Sacra, dat hij erfde van zijn vader.⁵⁷ Toen deze, net als veel andere gebouwen in Rome, verwoest werd door de brand, is er niet voor een complete reconstructie gekozen, maar voor een nieuw ontwerp. Dit onder leiding van de architecten Severus en Celer, aan wie het ontwerp en de management van de bouw van de *Domus Aurea* mag worden toegeschreven.⁵⁸ Ook zouden zijn architecten Nero meegesleept hebben in hun extravagante ideeën.⁵⁹ Van oudsher staat Nero bekend om de vele onteigeningen die hij heeft moeten uitvoeren om de *Domus Aurea* te kunnen bouwen. Hiermee zou hij vooral de senatoriale elite tegen zich in het harnas hebben gejaagd.⁶⁰ Het blijkt echter een veel geleidelijker proces te zijn geweest, dat al begon onder keizer Augustus. Dit proces van onteigenen kende zijn hoogtepunt dan ook na de brand van 64, waardoor het voor de keizer makkelijker was om het grondoppervlakte tussen de heuvels te bemachtigen.⁶¹ Nero heeft echter nooit volledig van zijn Gouden Huis kunnen genieten, hij stierf voor het complex volledig klaar was.⁶²

Toch werd de *Domus Aurea*, volgens Suetonius, door Nero ingewijd:

“Zo zag het paleis eruit waarvoor hij, toen het na de voltooiing inwijdde, niet meer waardering over had dan dat hij zei nu eindelijk eens een menswaardig verblijf te hebben gekregen.”⁶³

Na de dood van Nero heeft Otho zo'n vijftig miljoen sestertiën uitgetrokken voor de voltooiing van het Gouden huis.⁶⁴ Ook Vitellius en zijn vrouw Galeria hebben in het paleis van Nero gewoond, maar Galeria vond het te 'naargeestig'.⁶⁵ En zelfs Vespasianus zou er een tijdje zijn intrek in hebben genomen; hij prefereerde de *Horti Sallustiani*.⁶⁶ De *Domus Aurea* is dus niet meteen afgeschreven na de dood van Nero.

⁵⁷ Ward-Perkins, *Roman imperial architecture*, 57; Moormann, 'Some Observations on Nero', 385.

⁵⁸ Beste, 'Buildings of an Emperor', 326; Tacitus, *Annales*, 15.42

⁵⁹ Shotter, *Nero*, 7,120; Tacitus 15.42.

⁶⁰ V. Rudich, *Political dissidence under Nero: The price of dissimulation* (London, 1993), 85; E.M. Moormann, 'Wonen als een keizer. Residenties van de Romeinse keizers in Rome', in: S. Mols, O. Hekster, en E. Moormann (red.), *Romeinse decadentie. Pracht en praal in de Romeinse keizertijd* (Nijmegen, 2008), 31-56, alhier 38.

⁶¹ Moormann, 'Some Observations on Nero', 385-386.

⁶² Beste, 'Buildings of an Emperor', 324.

⁶³ Suetonius, *Nero*, 31; P.G. Warden, 'The Domus Aurea Reconsidered', *Journal of the Society of Architectural Historians* 40:4 (1981), 271-278, alhier 277.

⁶⁴ Suetonius, *Otho*, 7; Warden, 'The Domus Aurea Reconsidered', 277.

⁶⁵ Cassius Dio, *Historia*, 65.4; Warden, 'The Domus Aurea Reconsidered', 277.

⁶⁶ Cassius Dio, *Historia*, 66.4.1; Warden, 'The Domus Aurea Reconsidered', 277.

Paragraaf 3: Rest van de stad

In deze laatste paragraaf over de naweeën van de brand komt de rest van de stad aan bod. De belangrijkste maatregelen die Nero heeft genomen, met betrekking tot de stad, zijn die inzake de herbouw van de stad. Zo noemt Suetonius de brandveiligheidsmaatregelen en vermeldt daarbij:

“De bouw van deze[nieuw te bouwen huizenblokken] bekostigde hij[Nero] uit eigen middelen.”⁶⁷

Tacitus heeft in zijn *Annales*, bij het beschrijven van de maatregelen tegen de brand, ook het nodige geschreven over de stad zelf, zowel plus als minpunten van de nieuwbouw:

“Verder gingen kostbaarheden, verworven door zovele overwinningen, alsmede de meesterwerken van de Griekse kunst, tenslotte de antieke en onvervalste geestesdocumenten verloren, zodat, ondanks alle heerlijkheden van de herrijzende hoofdstad, de ouderen van dagen aan veel konden terugdenken, wat onherstelbaar verloren was.”⁶⁸

“Deze maatregelen, die om hun doelmatigheid gebillijkt werden, droegen bovendien bij tot verfraaiing van de herrijzende stad. Toch waren er mensen, die meenden, dat de oude bouwtrant bevorderlijker was geweest voor de gezondheid, omdat de nauwheid van de straten en de hoogte van de huizen de zonnehitte niet in die mate hadden laten doordringen, 'terwijl thans die brede, wijd open straten zonder beschutting door enig schaduw in een zonnegloed werden gezet, heftiger dan voor de gezondheid heilzaam was'.”⁶⁹

Cassius Dio schreef in zijn *Historia* over de financiering van de herbouw van de rest van de stad (zie hoofdstuk 1, paragraaf 2).⁷⁰

Een wet uit de *gaii institutiones*, of de Instituten van Gaius, laat ons het volgende weten:

“Nero heeft verder vastgesteld dat als een Latijn, die 200.000 sestertiën of meer waard is, een huis in Rome bouwt, waar hij niet minder dan de helft van wat hij waard is aan spendeert, zal hij het recht van burgerschap verkrijgen.”[Vert. LL]⁷¹

⁶⁷ Suetonius, *Keizers*, Nero 16.

⁶⁸ Tacitus, *Annales*, 15.41.

⁶⁹ Tacitus, *Annales*, 15.43.

⁷⁰ Cassius Dio, *Historia*, 62.18.

⁷¹ Gaius, *Gai Institutionum* vert. E. Poste en E.A. Whittuck, (versie 09-2011), <<http://oll.libertyfund.org/titles/gaius-institutes-of-roman-law>>, [geraadpleegd op 15-05-2016], 72.

Het is natuurlijk erg verleidelijk om te stellen dat deze verordening ná de brand van 64 is ingesteld, zeker weten doen we dit helaas niet. Daarnaast is het natuurlijk ook maar zeer de vraag hoe effectief de regel was.⁷² Wat wel zeker is, is dat ook deze wetgevende maatregel van Nero de tand des tijds heeft doorstaan; de Instituten van Gaius komen uit de periode van na 138 na Christus.⁷³ Deze maatregel kan ook enigszins worden vergeleken met wat Tacitus schrijft in *Annales* 15.43, over de herbouw van de stad:

“Daarentegen loofde hij[Nero] premies uit in verhouding tot de stand en het privévermogen van ieder hunner en stelde een termijn vast, waarbinnen de huizen of de huurblokken moesten worden opgeleverd, wilde men aanspraak op die premies kunnen maken.”⁷⁴

Of dit ook allemaal daadwerkelijk geholpen heeft om Rome een snelle wederopbouw te geven is natuurlijk een ontzettend lastig gegeven om te controleren. Vlak na Nero's zelfmoord is de stad Rome wederom beschadigd. Ten eerste door de burgeroorlog die ontstond en vooral door de brand in 69.⁷⁵ De wederopbouw van Rome was dan ook geenszins klaar, toen Nero zelfmoord pleegde in 68. Zo is bij Suetonius te lezen dat Vespasianus opdracht geeft tot de herbouw van de stad, nadat hij in 71 terug is gekeerd naar Rome.⁷⁶

⁷² O.F. Robinson, *Ancient Rome : city planning and administration* (Londen, 1992), 26.

⁷³ Gaius, *Gai Institutionum*, inleiding, 44.

⁷⁴ Tacitus, *Annales*, 15.43.

⁷⁵ Griffin, *Nero*, 130.

⁷⁶ Suetonius, *Vespasianus*, 8.

Hoofdstuk III: Hoe is keizer Nero omgegaan met de financiën van Rome?

Uit dit hoofdstuk zal duidelijk moeten worden in hoeverre de acties van Nero de financiën van het Romeinse rijk hebben beïnvloed. Allereerst zal opnieuw naar de verschillende bronnen worden gekeken. Het volgende thema zal de numismatiek zijn, waarbij specifiek zal gekeken worden naar de waardevermindering van verschillende typen munten.

Uit Tacitus en Suetonius wordt duidelijk dat er voor de wederopbouw van de hoofdstad diep in de buidel moest worden getast:

“Middelerwijl werd, om de benodigde gelden bij elkaar te brengen, Italië uitgemergeld en werden de provinciën, de geallieerde volkeren, als ook die steden, die 'vrije' heten, uitgeschud. En zelfs de goden werden slachtoffer van deze knevelarij, daar de tempels in de hoofdstad werden leeggehaald en al het goud eruit werd weggevoerd, dat iedere generatie van het Romeinse volk had gewijd bij haar triumpfen of als offergaven, in tijden van voorspoed, of als de nood neep. Ja, in Azië en Achaïa werden zowaar niet alleen de wijgeschenken weggeroofd, maar zelfs de beelden der goden [...]”⁷⁷

Bij Suetonius worden de maatregelen tegen de financiële malaise die was ontstaan verder becommentarieerd:

“Tot deze waanzinnige uitgaven [*Domus Aurea*] werd hij gebracht door zijn vertrouwen in de middelen van het rijk, en ook doordat bij hem onverwachts de hoop gewekt was op het verwerven van onuitputtelijke verborgen schatten. Een Romeins ridder had hem namelijk met grote stelligheid de rijkdommen voorgespiegeld van de oeroude schat die koningin Dido op haar vlucht uit Tyrus zou hebben meegenomen. Hij verzekerde hem dat die in Africa verborgen lag in onmetelijke grotten en dat het een kleinigheid zou zijn hem op te graven. Toen deze hoop echter ijdel was gebleken, zat hij zonder geld en was hij zo berooid en behoeftig dat hij zich zelf genoodzaakt zag de uitbetaling van de soldij van de soldaten uit te stellen en de veteranen te laten wachten op hun pensioen. Daarom zocht hij op middelen om door valse aanklachten en diefstal aan geld te komen. In de eerste plaats bepaalde hij dat niet langer de helft maar vijf zesde van de bezittingen aan hem moest toevallen van overleden vrijgelatenen die zonder aannemelijke reden de naam droegen van een familie waaraan hij geparenteerd was. Vervolgens bepaalde hij dat de erfenissen van mensen die zich ondankebaar betoond hadden jegens de keizer aan de fiscus zouden toevallen en dat de juridische deskundigen die zulke testamenten hadden geschreven of gedicteerd niet vrijuit

⁷⁷ Tacitus, *Annales*, 15.45.

zouden gaan. En verder dat alle uitspraken en daden, althans voor zover een aanklager daar een zaak op kon baseren, zouden vallen onder de wet op majesteitsschennis. Ook vroeg hij de beloningen terug voor de kransen die de steden hem ooit bij wedstrijden hadden gegeven. [...] Ten slotte nam hij zelfs uit tal van tempels de wijgeschenken weg en smolt hij gouden en zilveren beelden om [...]”⁷⁸

De vermeende schatten van koningin Dido en de zoektocht daar naar, worden door Tacitus ook (uitgebreid) beschreven in het zestiende boek, hoofdstuk 1 tot en met 3.⁷⁹

Het devalueren van de verschillende Romeinse munten wordt door de drie biografen van Nero niet beschreven. Voor deze praktijk moeten we kijken bij Plinius de Oudere en zijn *Naturalis Historia*. In boek 33 beschrijft hij alles wat te maken heeft met metalen en komt dan ook uit bij de munten, in dit geval de gouden:

“[...] In latere tijden, wederom, werd een verordening opgesteld, dat de denarii van goud[Aureus] moet worden geslagen, met een rato van veertig denarii aan elke libra [standaardgewicht] van goud; na die periode, beperkten de keizers geleidelijk het gewicht van de gouden denarius, totdat ten slotte, in het bewind van Nero, werd geslagen met een rato van vijfenveertig denarii aan elke libra.”[Vert. LL]⁸⁰

De financiële problemen, zoals geïllustreerd door de bronnen, waarin het Romeinse rijk terecht was gekomen, werden niet alleen veroorzaakt door de drang naar luxe van Nero, of de herbouw van Rome na de grote brand.⁸¹ Ook de oorlog met de Parthen om het koninkrijk *Armenia* speelde hierin een rol; Nero zou voor het voeren van deze oorlog veel schulden hebben moeten maken.⁸² Een oplossing voor de problemen die zijn ontstaan zou een devaluatie van de gouden *aureus* zijn geweest. Dezelfde devaluatie waar we eerder bij Plinius over hebben kunnen lezen.⁸³ Bij het invoeren van de nieuwe, gedevalueerde munten kwam het er op neer dat er ongeveer 10% gewicht per munt verloren was gegaan.⁸⁴ Ook de zilveren *denarius* zou tijdens het bewind van Nero aan een devaluatie onderhevig zijn geweest, in dit geval zelfs een waarde vermindering van 25 procent. Deze munt werd harder getroffen door de maatregelen; niet alleen werd het gewicht verminderd, ook werd de zuiverheid verlaagd, door gewoon metaal met het zilver te mengen.⁸⁵ Hierbij moet als

⁷⁸ Suetonius, *Keizers*, Nero 32.

⁷⁹ Tacitus, *Annales*, 16.1-3.

⁸⁰ Plinius, *Natural History*, 33.13.

⁸¹ K.W. Harl, *Coinage in the Roman economy, 300 B.C. to A.D. 700* (Baltimore & Londen, 1996), 90.

⁸² D.C.A. Shotter, *Rome and her Empire* (London; New York, 2003), 227; Harl, *Coinage*, 90.

⁸³ Harl, *Coinage*, 91.

⁸⁴ Ibidem, 90.

⁸⁵ M.E.K. Thornton, ‘Nero’s New Deal’, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 102 (1971), 621-629, alhier 624-625; Harl, *Coinage*, 91.

kanttekening worden opgemerkt dat aan het einde van Nero's regering de zuiverheid van de *Denarius* weer omhoog ging.⁸⁶

Hoewel deze verschillende maatregelen Nero wel degelijk inkomsten genereerden, was het vooral een slechte zaak voor de relaties met het buitenland. Zo werden de *denarius* en de *aureus* na de hervormingen niet meer naar het zuiden van India geëxporteerd. Ook hadden de Germanen aan de noordgrenzen van het rijk een voorkeur voor munten uit de tijd van de Romeinse republiek.

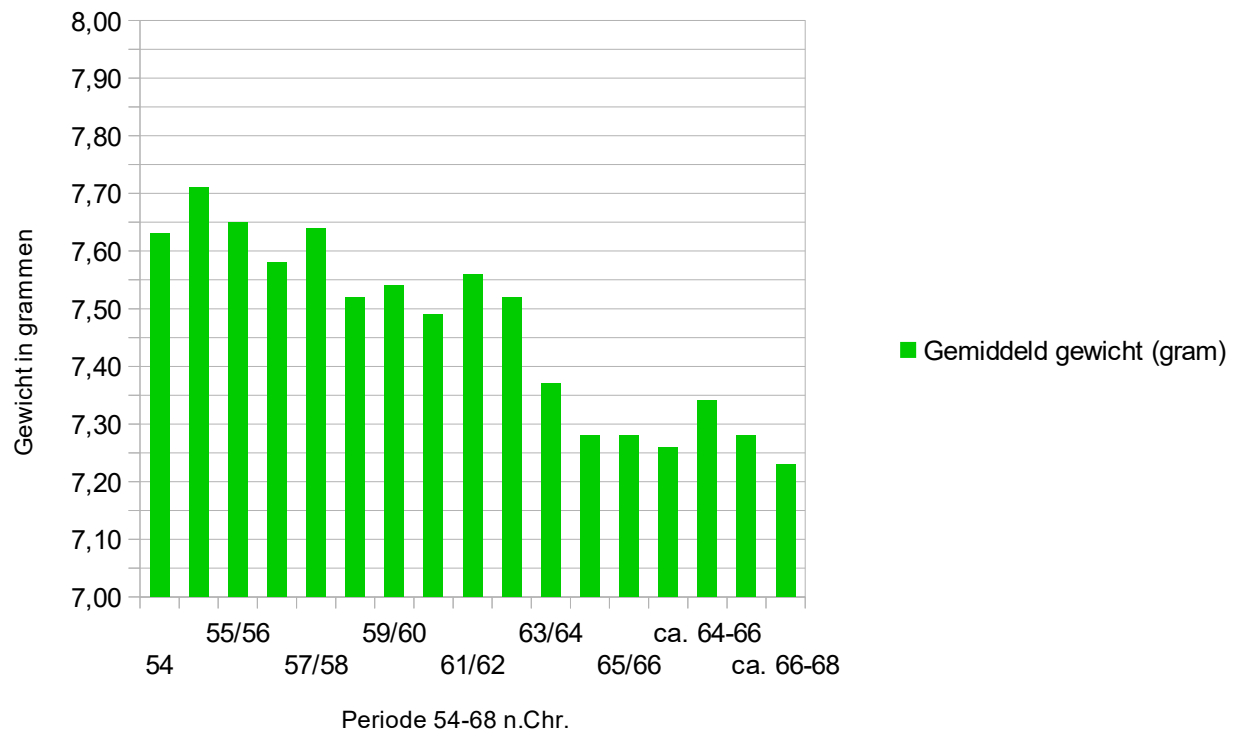
Desondanks hadden de verschillende monetaire maatregelen van Nero succes. Binnen het rijk werd er normaal gebruik van de nieuwe munten gemaakt en ook werden ze vertrouwd door het publiek.⁸⁷ Er valt uiteindelijk dus iets te zeggen voor de problemen die Nero zich op de hals heeft gehaald; hij heeft ook geprobeerd er iets aan te doen. De maatregelen hadden voor Nero dan ook het gewenste effect; de inkomsten stegen, door optimaal gebruik te maken van het aanwezige goud en zilver. De winst vloeyde rechtstreeks naar de staat, en dus naar Nero, welke in het bezit was van de meeste mijnen.⁸⁸

Om de daling in het gewicht van de *aureus* duidelijk te maken volgt hieronder een grafiek:

⁸⁶ K. Butcher en M. Ponting, 'The Roman Denarius Under The Julio-Claudian Emperors: Mints, Metallurgy And Technology', *Oxford Journal Of Archaeology* 24:2 (2005), 163-197, alhier 195.

⁸⁷ Harl, *Coinage*, 91; Thornton, 'Nero's New Deal', 625; A.B. Gallia, *Remembering the Roman republic: culture, politics and history under the Principate* (New York, NY [etc.], 2012), 220.

⁸⁸ Thornton, 'Nero's New Deal', 629; Grant, *Nero*, 198.

Grafiek 1: Deze geeft de daling van het gewicht van Nero's gouden munten in beeld.⁸⁹

Een ander opvallend gegeven bij de maatregelen die worden genomen omtrent de devaluatie is het verdwijnen van titulatuur 'ex sc' van de nieuwe, gedevalueerde munten. Dit stond voor 'ex senatus consulto' ofwel 'muntuitgave goedgekeurd door de senaat.' In het geval van Nero moet dit niet gezien worden als een indicatie van senatoriale volmacht. Het betekende juist een erkenning vanuit de keizer dat hij zijn macht te danken had aan de senaat.⁹⁰ Het verdwijnen van deze specifieke titulatuur is dan ook te verklaren aan de hand van een verschuivende machtssituatie. Nero had nu de mogelijkheid om zich niet meer te hoeven conformeren aan de senatoren of voelde zich vanaf dit moment voldoende machtig om dit eerbewijs niet meer op munten te laten verschijnen.⁹¹ Uiteindelijk was er voor de herbouw van Rome geld nodig en met behulp van de devaluatie van zowel de *aureus*, als de *denarius*, kon Nero hier ook over beschikken.⁹²

⁸⁹ Roman Imperial Coinage, red. C.H.V. Sutherland (editie 1984) <<http://www.ancientcoins.ca/RIC/>> [geraadpleegd op 11-06-2016].

⁹⁰ J. Malitz, *Nero* (Malden, Ma., 2005), 19; Griffin, *Nero*, 238-239; Thornton, 'Nero's New Deal', 623.

⁹¹ Thornton, 'Nero's New Deal', 623.

⁹² Shotter, *Nero*, 176.

Hoofdstuk IV: In hoeverre speelt de ontwikkeling van het betoog een rol in de bronnen?

Titus Flavius Josephus over geschiedschrijving over Nero:

“Maar ik zal verdere verhandelingen over deze zaken weglaten; want er zijn een groot aantal geweest die de geschiedenis van Nero hebben samengesteld; waarvan sommige afweken van de waarheid van feiten uit gunst, als zij voordelen van hem hebben ontvangen; terwijl anderen, uit haat jegens hem, en de grote onwil die zij hem schonken, hebben zo onbeschaamd tegen hem getierd, dat zij het terecht verdienen om te worden afgekeurd.”[Vert. LL]⁹³

Het laatste hoofdstuk zal ik gaan gebruiken om de achtergrond van de verschillende antieke auteurs, alsmede het belang hiervan bij het gebruik van de verschillende antieke bronnen, proberen duidelijk te maken. Publius Cornelius Tacitus (57-120 n.Chr.), Suetonius (70-140 n.Chr.) en Cassius Dio (160-230 n.Chr.) zijn onze drie belangrijkste bronnen, verdeeld over 4 werken. Drie historische werken, namelijk de Historiën en Annalen van Tacitus en De Geschiedenis van Rome van Cassius Dio. Het werk van Suetonius, Over de keizers van Rome, is een biografisch werk.⁹⁴ Tacitus was, evenals Cassius Dio een senator. Suetonius was 'slechts' een ridder, lid van de tweede stand in het antieke Rome.⁹⁵

Bij het debat over Nero's vijf goede jaren, het zogenaamde Quinquennium Neronis⁹⁶, heb ik mij weggehouden, omdat het niet zou misstaan als een aparte scriptie. Ook valt de brand, hoe dan ook, buiten deze periode.⁹⁷

Hoewel Tacitus het dichtste in de buurt komt van wat wij een moderne historicus zouden noemen, hij noemt nota bene de 'verwrongenheid' waarmee de geschiedenis van onder andere Nero te boek gesteld is.⁹⁸ Vervolgens noemt hij in boek dertien zijn belangrijkste bronnen: Fabius Rusticus, Plinius de Oudere en Cluvius Rufus.⁹⁹ De overeenkomstigheid tussen deze drie bronnen is dat zij alle drie een connectie hadden met Nero, maar ook alle drie een vorm van *dissimulatio* lieten zien.¹⁰⁰ *Dissimulatio* wordt door Rudich omschreven als: “het verbergen van je ware gevoelens,

⁹³ Titus Flavius Josephus, *Antiquitatem Judaicae*, vert. Whiston, William, (versie 01-2009), <<http://www.gutenberg.org/files/2848/2848-h/2848-h.htm>>, [geraadpleegd op 26-05-2016], 20.153.

⁹⁴ Shotter, *Nero*, 2.

⁹⁵ Ibidem, 2-3.

⁹⁶ Sextus Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus*, vert. T.M. Banchich, T.M., (versie 2, 2009), <<http://www.roman-emperors.org/epitome.htm>>, [geraadpleegd: 01-06-2016].

⁹⁷ J.G.C. Anderson en F. Haverfield, 'Trajan on the Quinquennium Neronis', *The Journal of Roman Studies* 1 (1911), 173-179, alhier 173.

⁹⁸ Tacitus, *Annales*, 1.1.

⁹⁹ Ibidem, 13.20. 14.2, 15.53.

¹⁰⁰ Rudich, *Political dissidence*, xxxiii-xxxiv.

door een vertoning van geveinsde gevoelens.”¹⁰¹ In het geval van Cluvius Rufus betekende dit dat hij ook onder de opvolgers van Nero: Galba, Otho én Vitellius, administratieve banen kreeg toegewezen. Fabius Rusticus behoorde tot de ingewijden van Seneca, en was aanwezig toen Seneca de keizerlijke verordening om dood te gaan kreeg. Cluvius Rufus overleefde de vriendschap met Seneca, om uiteindelijk historicus te worden tijdens de regering van keizer Domitianus. Plinius de Oudere ging onder Nero met pensioen, in 58, en maakte zijn herintrede in het publieke leven pas ná de dood van keizer Nero, toch een goeie tien jaar later.¹⁰² Het valt dan ook niet moeilijk voor te stellen dat de geschiedenissen van schrijvers die Nero ter nauwer nood overleefden, enigszins gekleurd zijn. Dan maakt het standpunt van Tacitus, zelf toch ook een onderdeel van de senatoriale elite, niet zoveel meer uit. Hoewel Tacitus wel degelijk een criticaster van Nero is, lijkt het er op dat Tacitus niet alle negatieve feiten, klakkeloos heeft overgenomen van voorgangers.¹⁰³ Daarnaast is ook het narratief van belang. Door bij sommige episoden uit de regering van Nero langer stil te staan, vertraagt hij het narratief. Hierdoor worden die episoden flink theatraler neergezet en legt het de nadruk op de theatraliteit van Nero.¹⁰⁴

Het werk van de biograaf Suetonius, met een ferme nadruk op biograaf, is niet onbruikbaar als een historisch werk, maar het vereist wel voorzichtigheid.¹⁰⁵ Daarnaast is ook de duidelijke voorliefde van Suetonius voor alles merkwaardig, een reden dat er veel schunnige en wellustige feiten in het werk staan.¹⁰⁶ Een ander punt bij Suetonius, is dat hij rond 122 door Hadrianus uit het ambtenarenapparaat was gezet. Dit heeft zijn werk geen goed gedaan; hij had ook geen toegang meer tot de keizerlijke archieven. Dit verschil is onder meer in lengte van de afzonderlijke keizerlevens te zien, maar ook aan de gedetailleerdheid ervan.¹⁰⁷

Het grootste probleem bij Cassius Dio is de bruikbaarheid; er hebben slechts twee paragrafen betrekking tot de brand.¹⁰⁸ Dit is natuurlijk ontzettend jammer, maar inherent aan het opus dat Cassius trachtte te schrijven; een complete geschiedenis van Rome in 80 boeken.¹⁰⁹ Ook van belang is dat we het werk van Dio over Nero, slechts over hebben als een uittreksel van de 11e eeuwse monnik Xiphilinus.¹¹⁰ De negatieve houding van Cassius Dio ten aanzien van Nero wordt door Shotter verklaard. Hij stelt dat twee van de drie bronnen die Tacitus noemt; Fabius Rusticus &

¹⁰¹ Ibidem, xxii.

¹⁰² Rudich, *Political dissidence*, xxxiv.

¹⁰³ Shotter, *Nero*, 7.

¹⁰⁴ M. Griffin, 'Nachwort: Nero from Zero to Hero', in: E. Buckley en M.T. Dinter (red.), *A Companion to the Neronian Age* (Malden, Ma. [etc], 2013), 467-480, alhier 478-479.

¹⁰⁵ Shotter, *Nero*, 10.

¹⁰⁶ Ibidem, 10.

¹⁰⁷ Ibid., 9.

¹⁰⁸ Cassius Dio, *Historia*, 61.16-18.

¹⁰⁹ Shotter, *Nero*, 7.

¹¹⁰ J-P. Rubiés, 'Nero in Tacitus and Nero in Tacitism', in: J. Elsner en J. Masters (red.), *Reflections of Nero: culture, history & representation* (Chapel Hill; London, 1994), 29-47, alhier 35.

Plinius de Oudere, zouden zijn gebruikt door Cassius Dio.¹¹¹ Hurley noemt het gebruik van Rusticus, in haar hoofdstuk over biografiën van Nero in *A companion to the Neronian age*, onlogisch. Dit vanwege pro-Senecaanse houding die Rusticus naar alle waarschijnlijkheid bezigde.¹¹² Dio is door de stijl waarin hij zijn *Historia* schrijft, narratief, veel minder analytisch dan bijvoorbeeld Tacitus, en meer moraliserend.¹¹³ Van de drie schrijvers heeft Dio de meeste moeite om zijn vijandigheid te verbergen. De positieve kenmerken die Suetonius en Tacitus hem, ofschoon slechts af en toe, komen bij Cassius Dio vrijwel niet voor.¹¹⁴ Ook de vergelijking met het biografische werk van Suetonius komt niet uit de lucht vallen. Hurley stelt het werk van Dio als een 'biostructurering' voor, een middenweg tussen biografie en historisch werk. Dit vanwege het middelpunt van het individu in de boeken 61-63, welke over Nero gaan.¹¹⁵

Het is dus, bij gebruik van de vier werken, nodig om de politieke achtergrond van de verschillende auteurs in de gaten te houden. Tevens moet de schrijfstijl van de drie antieke auteurs ook mee worden genomen bij het gebruik van de verschillende werken.¹¹⁶ Ook moet men letten op het gebruik van bronnen, geschreven onder de Flavische dynastie. Deze waren vatbaar voor anti-Neroniaans gedachtegoed en andere propaganda vanuit de Flavische dynastie.¹¹⁷ Hurley stelt dan ook als conclusie dat het wel mogelijk was een biografisch verhaal te schrijven over Nero, maar een historisch verhaal was, en is, problematisch.¹¹⁸

¹¹¹ Ibidem, 7.

¹¹² D.W. Hurley, 'Biographies of Nero', in: E. Buckley en M.T. Dinter (red.), *A Companion to the Neronian Age* (Malden, Ma. [etc], 2013), 27-44, alhier 31.

¹¹³ Shotter, *Nero*, 8.

¹¹⁴ Hurley, 'Biographies of Nero', 32.

¹¹⁵ Ibidem, 32-33.

¹¹⁶ Rudich, *Political dissidence*, xvii-xxxiv; Shotter, *Nero*, 1-10.

¹¹⁷ Hurley, 'Biographies of Nero', 38; Titus Flavius Josephus, *Contra Apionem* vert. Whiston, William, (versie 10-2001), <<http://www.gutenberg.org/files/2849/2849.txt>>, [geraadpleegd op 25-05-2016], 1.9; Ferrill, Arther, 'Otho, Vitellius, and the Propaganda of Vespasian', *The Classical Journal* 60:6 (1965), 267-269, alhier 269.

¹¹⁸ Hurley, 'Biographies of Nero', 41-42.

Hoofdstuk V: Conclusie

Met de hoofdvraag, “Hoe reageerde keizer Nero op de Grote Brand van 64 na Christus?”, ga ik, door middel van een overzicht per hoofdstuk, daar een antwoord op proberen te geven. Het is niet mijn bedoeling geweest om het beeld van Nero compleet te herzien, ik probeer slechts een indruk te geven van wat er tijdens en na de brand is gebeurd. Zowel in Rome zelf, als in de rest van het Romeinse rijk.

De eerste deelvraag was: “Welke problemen moesten worden overwonnen na de brand in Rome?” Deze vraag heb ik vooral getracht te beantwoorden, met behulp van de literaire bronnen. Zowel de beantwoording van de schuldvraag, als de wijze waarop er noodhulp is verleent komen bij de antieke auteurs aan bod. De meest redelijke van de drie, Tacitus, geeft ons de optie dat Nero niet in Rome aanwezig was tijdens de brand. De andere twee, Suetonius en Cassius Dio schetsen het verhaal van de voorstelling die Nero gaf tijdens de brand. De noodhulp kwam ook vrij snel op gang, al hebben we hier eigenlijk alleen Tacitus als bron voor. Parken werden opengesteld voor de opvang van dakloze inwoners, tevens werd er een korting op de graanprijs bedongen. Het is hier moeilijk om te stellen wat realiteit is, maar de acties die ondernomen worden bij Tacitus zijn redelijk. Het niet noemen van deze maatregelen bij Suetonius en Cassius Dio past uitstekend in het beeld van de keizer dat zij neerzetten in hun beider werk.

Voor de tweede deelvraag: “Welke maatregelen heeft keizer Nero genomen na de brand?”, heb ik opnieuw gebruik gemaakt van literaire bronnen. Op het gebied van maatregelen met betrekking tot de brandveiligheid komt Nero er ditmaal genadig vanaf. Tacitus geeft ons op dit gebied ook de meeste informatie. Bij de behandeling van de *Domus Aurea* geven Tacitus en Suetonius enige informatie. De beschrijving van Suetonius is fantastisch, en past opnieuw in het beeld dat hij van de keizer wil schetsen. Ook enige archeologische resten weerspreken het beeld van de *Domus Aurea* niet, zij het dat het beeld wordt bijgeschaafd; Nero was nooit de enige keizer met een “paleis” in het centrum van de stad. Met betrekking tot de rest van de stadsgedeelten komt Tacitus weer met de meeste informatie. Voor Suetonius staat het belang van de *Domus Aurea* voorop.

Bij het beantwoorden van de derde deelvraag: “Hoe is keizer Nero omgegaan met de financiën?”, heb ik naar de numismatiek gekeken. De financiële malaise, welke natuurlijk goed past bij het beeld van een slechte keizer, komt uitgebreid in de bronnen voor, zelfs bij Tacitus. Het devalueren van verschillende standaarden van munten, was dan waarschijnlijk ook uit pure noodzaak geboren. Het was echter geen primeur tijdens Julisch-Claudische dynastie, voorgangers van Nero rommelden ook met de munten van het rijk.

De laatste deelvraag: “In hoeverre speelt de ontwikkeling van het betoog een rol in de bronnen?,” is een uitzonderlijk lastig probleem. Aan de ene kant is vastgesteld dat de verschillende schrijvers niet tegelijk leefden met Nero (Suetonius & Cassius Dio), of misschien zijn beïnvloed door de keizer (Tacitus). Aan de andere kant zijn zij wel vrijwel onze enige bronnen voor het leven van de keizer. Er zijn natuurlijk andere mogelijke wetenschappen die hierin kunnen helpen. De numismatiek, papyrologie en epigrafie zijn hier voorbeelden van, maar vanwege de *damnatio memoriae* tegen Nero, die is uitgevaardigd door de senaat, zijn de mogelijkheden beperkt.

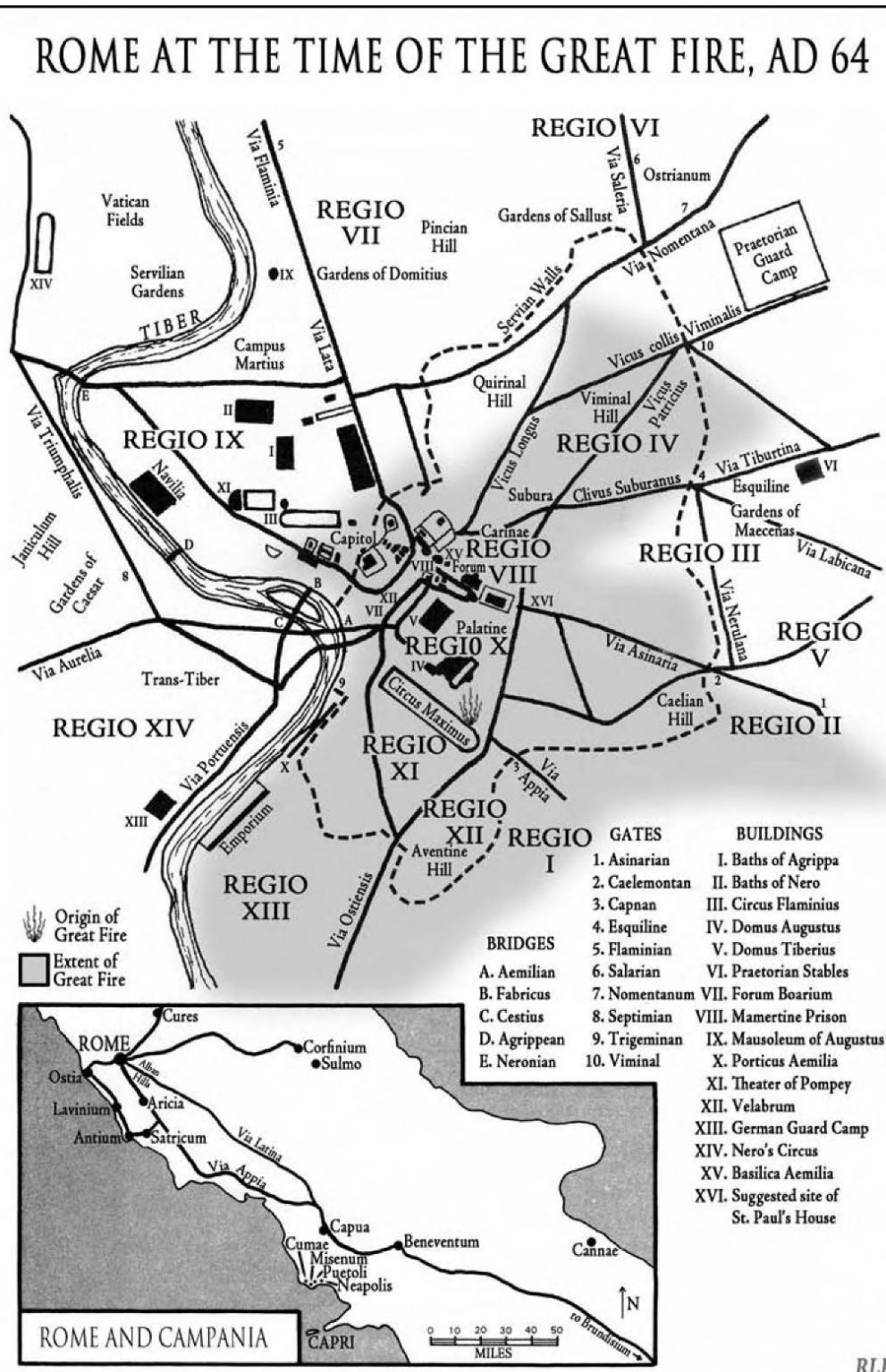
Voor mijn eindconclusie op de vraag hoe Nero handelde tijdens en na de brand is een kort antwoord mogelijk: vrij redelijk. Zowel de acties, gezuiverd naar realiteit (niet waarheid!) tijdens, als ná de brand zijn te kenmerken als met een redelijke intentie. Hoewel er ook wel degelijk iets valt te zeggen voor de drang naar luxe en de zweem van decadentie die over de regering van Nero hing. Al is het maar de vraag in hoeverre Nero zijn voorgangers hierin voorbijstreefde. Ook is het van belang om in de gaten te houden dat Nero uiteindelijk handelde naar de mogelijkheden die hij kreeg. Het punt dat ik geprobeerd heb duidelijk te maken, is dat Nero, in zijn reactie en handelen tijdens en na de brand, géén onzinnige dingen heeft gedaan. Op basis van de casus die gebruikt is, kan men stellen dat hij niet gek was. Onvolwassenheid, verwendheid, onbezonnenheid en een zucht naar weelde kunnen Nero niet ontzegd worden, maar wat betreft de brand en de naweeën daarvan; die zijn rationeel aangepakt.

Buste van Nero, Capitolijsse musea, Rome.
<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/89/Nero_1.JPG>

Appendix 1:

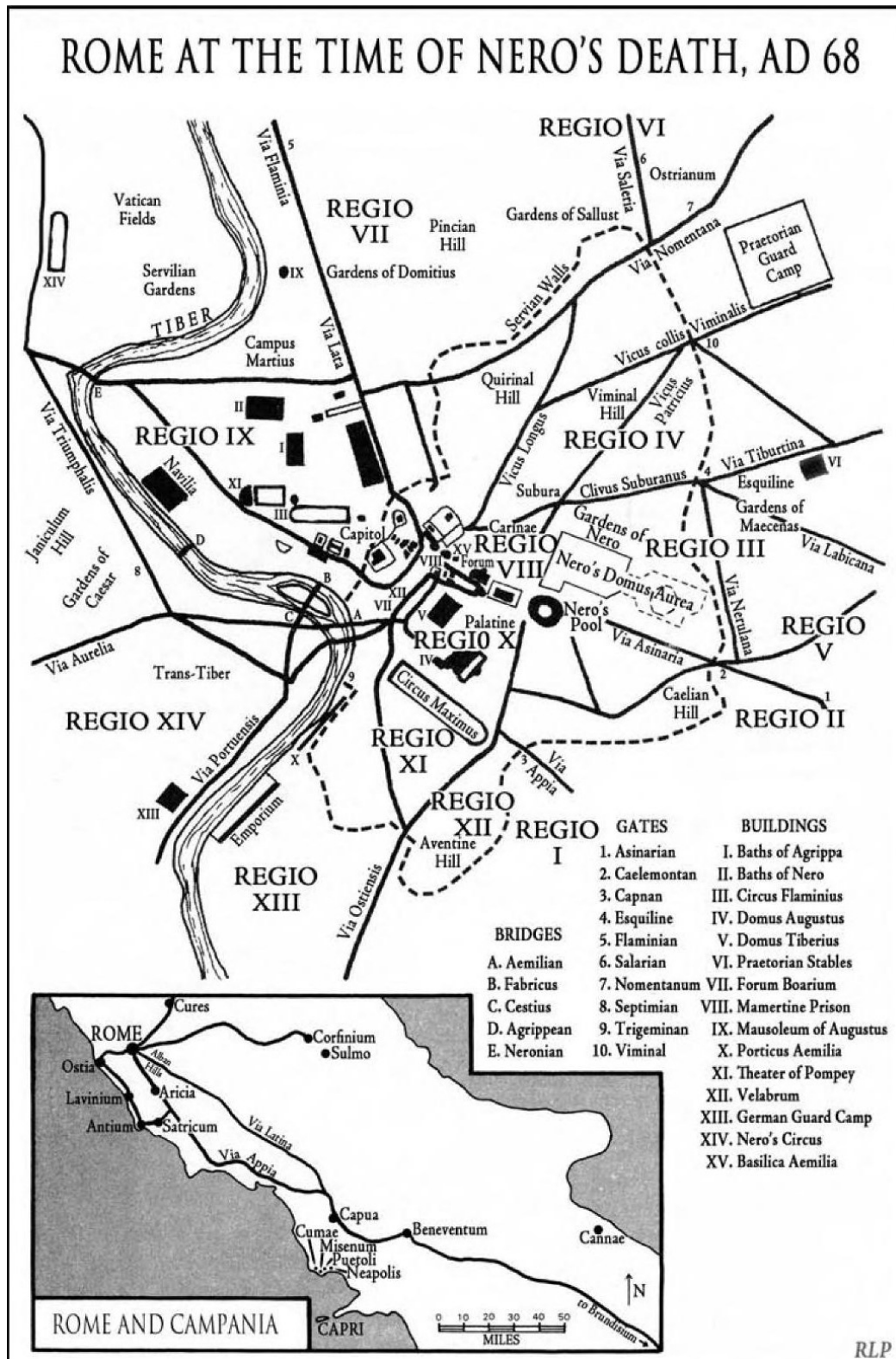
De kaart van Rome, ten tijde van de grote brand¹¹⁹

¹¹⁹ S. Dando-Collins, 'The great fire of Rome: the fall of an emperor and his city', (Cambridge, MA, 2010), viii.

Appendix 2:

De kaart van Rome, ten tijde van de dood van Nero¹²⁰

¹²⁰ S. Dando-Collins, 'The great fire of Rome: the fall of an emperor and his city', (Cambridge, MA, 2010), ix.

Appendix 3:

De tabel behorende bij grafiek 1; weergave van de devaluatie van de *Aureus*. Gebaseerd op gegevens uit de *RIC*.¹²¹

Periode	Aantal	<i>Ex Senatus Consulto?</i>	Gemiddeld gewicht (gram)
54	3	Ja	7,63
55	1	Ja	7,71
55/56	1	Ja	7,65
56/57	2	Ja	7,58
57/58	1	Ja	7,64
58/59	1	Ja	7,52
59/60	2	Ja	7,54
60/61	4	Ja	7,49
61/62	3	Ja	7,56
62/63	3	Ja	7,52
63/64	2	Ja	7,37
64/65	4	Nee	7,28
65/66	1	Nee	7,28
66/67	1	Nee	7,26
ca. 64-66	3	Nee	7,34
ca. 65-68	2	Nee	7,28
ca. 66-68	1	Nee	7,23

¹²¹ Roman Imperial Coinage, red. C.H.V. Sutherland (editie 1984) <<http://www.ancientcoins.ca/RIC/>> [geraadpleegd op 11-06-2016].

Literatuur- en bronnenlijst (systematisch/alfabetisch):

I: "algemeen/historische context"

- Barchiesi, A. en Scheidel, W. (red.), *The Oxford handbook of Roman studies* (Oxford; New York, 2010).
- Bergmann, M. en K-P. Goethert, *Der Koloß Neros, die Domus Aurea und der Mentalitätswandel im Rom der frühen Kaiserzeit* (Mainz, 1994).
- Bowman, A. K., *Representations of empire: Rome and the mediterranean world* (Oxford; New York, 2002).
- Braund, David C., *Augustus to Nero : a sourcebook on Roman history 31 BC-AD 68* (Londen, 1985).
- Buckley, E. en M.T. Dinter (red.), *A companion to the Neronian age* (Malden, Ma. [etc], 2013).
- Cherry, D., *The Roman World: a sourcebook* (Malden, Ma., 2001).
- Erdkamp, P. (red.), *The Cambridge Companion to Ancient Rome* (Cambridge, 2013).
- Ewald, B.C.; Norena, C.F., *The emperor and Rome : space, representation, and ritual* (Cambridge; New York, 2010).
- Johnston, D., *The Cambridge companion to Roman law* (New York, 2015).
- Peachin, M. (ed.), *The Oxford handbook of social relations in the Roman world* (New York; Oxford, 2011).
- Ripat, P., M. Nikolic en M. Gibbs, *Themes in Roman society and culture: an introduction to ancient Rome* (Don Mills, Ontario, 2013).
- Scheithauer, A., *Kaiserliche Bautätigkeit in Rom: Das Echo in der antiken Literatur* (Stuttgart, 2000).
- Smallwood, E.M., *Documents illustrating the principates of Gaius, Claudius and Nero* (Londen, 1967).
- Winterling, A., *Politics and society in imperial Rome* (Malden, Ma., 2009).
- Woolf, G., *Rome: an empire's story* (Oxford, 2012).

II: "vraag/probleemstelling"

- Anderson, J.G.C. en F. Haverfield, 'Trajan on the Quinquennium Neronis', *The Journal of*

Roman Studies 1 (1911), 173-179.

- Barrett, A.A., 'DAVID SHOTTER. Nero Caesar Augustus: Emperor of Rome. London: Pearson Education Limited. 2008. Pp. xiv, 257.', *The American Historical Review* 114:3 (2009), 812-813.
- Beste, H-J. en H. Von Hesberg, 'Buildings of an Emperor - How Nero Transformed Rome', in: E. Buckley en M.T. Dinter (red.), *A Companion to the Neronian Age* (Malden, Ma. [etc], 2013), 314-331.
- Butcher, K. en M. Ponting, 'The Roman Denarius Under The Julio-Claudian Emperors: Mints, Metallurgy And Technology', *Oxford Journal Of Archaeology* 24:2 (2005), 163-197.
- Carlsen, J., *The Rise and Fall of a Roman Noble Family: The Domitii Ahenobarbi 196 BC - AD 68* (Odense, 2006).
- Champlin, E., *Nero* (Cambridge, Ma.; London, Eng., 2003).
- Dando-Collins, S., 'The great fire of Rome: the fall of an emperor and his city', (Cambridge, MA, 2010).
- Eck, W., 'Nero', *Brill's New Pauly*,
<http://referenceworks.brillonline.com.ru.idm.oclc.org/entries/brill-s-new-pauly/nero-e820620?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.brill-s-new-pauly&s.q=nero> [geraadpleegd op 02-05-2016].
- Elsner, J. en J. Masters (red.), *Reflections of Nero: culture, history & representation* (Chapel Hill; London, 1994).
- Elsner, J., 'Constructing decadence: the representation of Nero as imperial builder', in: J. Elsner en J. Masters (red.), *Reflections of Nero: culture, history & representation* (Chapel Hill; London, 1994), 112-127.
- Ferrill, A., 'Otho, Vitellius, and the Propaganda of Vespasian', *The Classical Journal* 60:6 (1965), 267-269.
- Gallia, A.B., *Remembering the Roman republic: culture, politics and history under the Principate* (New York, NY [etc.], 2012).
- Grant, M., *Nero* (Londen, Eng., 1970).
- Griffin, M., 'Nachwort: Nero from Zero to Hero', in: E. Buckley en M.T. Dinter (red.), *A Companion to the Neronian Age* (Malden, Ma. [etc], 2013), 467-480.
- Griffin, M., *Nero : the end of a dynasty* (Londen, 1984).
- Harl, K.W., *Coinage in the Roman economy, 300 B.C. to A.D. 700* (Baltimore & Londen, 1996).
- Hekster, O., 'Nero's zelfpresentatie en reputatie', *Ex Tempore. Verleden Tijdschrift* 26

(2007), 165-175.

- Hekster, O., 'Volmaakte monsters. De extreme beeldvorming rond Romeinse keizers', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 111 (1998), 337-351.
- Hülsen, Ch., 'The Burning of Rome under Nero', *American Journal of Archaeology* 13:1 (1909), 45-48.
- Hurley, D.W., 'Biographies of Nero', in: Emma Buckley en Martin T. Dinter (red.), *A Companion to the Neronian Age* (Malden, Ma. [etc], 2013), 29-44.
- Malitz, J., *Nero* (Malden, Ma., 2005).
- Moormann, E.M., 'Some Observations on Nero and the City of Rome', in: L. De Blois (red.), *The representation and perception of Roman imperial power : proceedings of the third workshop of the international network Impact of empire (Roman Empire, c. 200 B.C.- A.D. 476), Netherlands Institute in Rome, March 20-23, 2002* (Amsterdam, 2003), 376-388.
- Moormann, E.M., 'Wonen als een keizer. Residenties van de Romeinse keizers in Rome', in: S. Mols, O. Hekster, en E. Moormann (red.), *Romeinse decadentie. Pracht en praal in de Romeinse keizertijd* (Nijmegen, 2008), 31-56.
- Newbold, R.F., 'Some Social and Economic Consequences of the A.D. 64 Fire at Rome', *Latomus* 33:4 (1974), 858-869.
- Phillips, E.J., 'Nero's New City', *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 106:1 (1978), 300-307.
- Robinson, O.F., *Ancient Rome : city planning and administration* (Londen, 1992).
- Rubiés, J-P., 'Nero in Tacitus and Nero in Tacitism', in: J. Elsner en J. Masters (red.), *Reflections of Nero: culture, history & representation* (Chapel Hill; London, 1994), 29-47.
- Rudich, V., *Political dissidence under Nero: The price of dissimulation* (London, 1993).
- Shotter, D.C.A., *Nero Caesar Augustus: Emperor of Rome* (Harlow, New York, 2008).
- Shotter, D.C.A., *Rome and her Empire* (Londen; New York, 2003).
- Thornton, M.E.K., 'Nero's New Deal', *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 102 (1971), 621-629.
- Van den Bergh, R., 'Poor tenants in Rome : losers all the way? (part 2)', *Journal of South African Law / Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg* 1:4 (2004), 623-643.
- Ward-Perkins, J. B., *Roman imperial architecture* (New Haven, 1994).
- Warden, P. G., 'The Domus Aurea Reconsidered', *Journal of the Society of Architectural Historians* 40:4 (1981), 271-278.

III: "bronnen"

- Cassius Dio, *Historia Romana* vert. H.B. Foster (versie 31 januari 2004)
<http://www.gutenberg.org/files/10890/10890-h/10890-h.htm#a62_16> [geraadpleegd op 04-05-2016].
- Gaius, *Gai Institutionum*, vert. E. Poste en E.A. Whittuck, (versie 09-2011),
<<http://oll.libertyfund.org/titles/gaius-institutes-of-roman-law>>, [geraadpleegd op 15-05-2016].
- Josephus, Titus Flavius, *Antiquitatem Judaicae*, vert. W. Whiston, (versie 01-2009),
<<http://www.gutenberg.org/files/2848/2848-h/2848-h.htm>>, [geraadpleegd op 26-05-2016], 20.153.
- Josephus, Titus Flavius, *Contra Apionem* vert. W. Whiston, (versie 10-2001),
<<http://www.gutenberg.org/files/2849/2849.txt>>, [geraadpleegd op 25-05-2016].
- Plinius, Gaius Secundus, *The Natural History*, vert. J. Bostock en H.T. Riley (versie 24-05-2009) <<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D17%3Achapter%3D1>> [geraadpleegd op 04-05-2016].
- Roman Imperial Coinage I,61, red. C.H.V. Sutherland (editie 1984)
<<http://www.ancientcoins.ca/RIC/>> [geraadpleegd op 06-05-2016].
- Seneca, Lucius Annaeus, 'Ad Lucilium epistulae morales', vert. R.M. Gummere, (Editie 1925), <https://en.wikisource.org/wiki/Moral_letters_to_Lucilius/Letter_90>, [geraadpleegd op 11-05-2016].
- Suetonius, Gaius Tranquillus, *Keizers van Rome*, vert. D. Den Hengst (Amsterdam, 2000).
- Tacitus, Publius Cornelius, *Historiën; Historiae*, vert. J.W. Meijer (Baarn, 1991).
- Tacitus, Publius Cornelius, *Kronieken; ab excessu divi Augusti annales*, vert. J.W. Meijer (Haarlem, 1970).
- Victor, Sextus Aurelius, *Epitome de Caesaribus*, vert. T.M. Banchich, (versie 2, 2009),
<<http://www.roman-emperors.org/epitome.htm>>, [geraadpleegd: 01-06-2016].